

suodlučivanjem, kapitalizma pred demokracijom.

Kao što su pokazali Buchanan i Tullock (The Calculus of Consent, 1962.) većinsko odlučivanje nije postupak kojemu se racionalne individue mogu dobrovoljno prepustiti *pod svaku* cijenu. Naime, i vlastita individualna odluka i individualna odluka bilo kojih drugih pojedinaca može u krajnjem slučaju, radi minimalizacije troškova odlučivanja, biti pretpostavljena demokratskom postupku. Ako nije u interesu racionalnih pojedinaca da uvijek i pod svaku cijenu sudjeluju u jednakoj mjeri u odlučivanju, tada ni primjena demokratskog većinskog prava ne može biti uvijek u njihovu interesu.

Zahvaljujući racionalnoj ignoranciji goleme većine birača moguće je da politika stvara i u demokraciji dodatnu nejednakost. Tu treba imati u vidu, ističe Weede (pogl. 17. Ungleichheit und Umverteilung), kako već povlaštene i elitističke skupine ionako lako podnose stvaranje distribucijskih koalicija i kako su upravo u tim slojevima informacijski deficiti relativno najmanji, što potpomaže preraspodjelu odozdo prema gore.

Ostajući na terenu metodološkog individualizma, nezavisno od toga ostaje li se kod ortodoksne racionalnosti ili se favorizira otklon u korist "adaptivnog egoizma" i odgovarajuće koncepcije "meke racionalnosti", s dvije bitne korekcije — (1) "interna", kojom se ističe limitiranost kognitivnih sposobnosti (Simonova koncepcija "ograničene racionalnosti" — bounded rationality operacionalizirana mehanizmom "zadovoljenosti" — satisficing), i (2) "eksterna", koja uvodi u model "egzogene varijable", odnosno "utjecaje sa strane" — svjedočimo boljem sociološkom razumijevanju kolektivnih fenomena (etniciteta, nacionalizma, društvenih pokreta ili revolucija).

Usprkos tome što homo economicus, racionalni egoist skrbi samo za svoje posebne interese i nasuprot sebi ima homo sociologicus kao tabulu rasu, na kojoj tek društveni proces socijalizacije ispisuje sadržaje, i što su u skladu s

tim sociologija i ekonomija još bitno razdvojene znanosti, Erich Weede pokušava dati svoj doprinos uzajamnom utjecaju u miješanju ovih disciplina.

Lišen svake jednosmjernosti "ekonomske imperijalizma", autor knjige *Mensch und Gesellschaft* vjeruje kako i ekonomski pristup može pomoći pomalo dezorijentiranoj i teorijski fragmentiranoj sociologiji. Za daljnji razvoj društvenih znanosti potrebne su nam obje znanstvene discipline s poželjnim kombiniranjem strategija umjesto njihova sučeljavanja.

Weedeovom pristupu moguće je zaničevati potpunu uvjerljivost u "opisivanju društava u kojima živimo" i sučeliti ga s alternativnim odgovorima na dileme, ali nije moguće negirati ustrajan duhovni napor oko znanstvenog promišljanja problema i temeljnih pitanja suvremene sociologije i ekonomije, kao i korisnost ove knjige koja može dobro poslužiti za bolje razumijevanje svih poslova što čekaju sociologe i ekonomiste.

Luka Brkić

Recenzija

Francis Fukuyama

Kraj povijesti i posljednji čovjek

Hrvatska sveučilišna naklada,
Zagreb, 1994.

U ljeto 1989. godine The National Interest, ne odviše tiražan časopis o američkoj vanjskoj politici, objavio je članak Francis Fukuyame pod naslovom: "Kraj povijesti?" (The End of History?). Članak je potaknuo jednu od velikih intelektualnih debata poslijeratnog doba, uvjetovanu provokativnošću iznesenih teza. Nastao je kao prerada jednog od predavanja što ih je Francis Fukuyama održao u Centru za istraživanje teorije i prakse demokracije

pri čikaškom sveučilištu, tijekom akademске godine 1988/89. Na sličan način nastala je i knjiga, tri godine kasnije. Knjiga nije ponavljanje njegova izvornog članka niti pokušaj da se nastavi rasprava s kritičarima i komentatorima, a ponajmanje je komentar kraja hladnog rata.

U svome osporavanom članku, Fukuyama tvrdi da je nastupio kraj povijesti, pri čemu je povijest shvaćena kao "jedinstven, koherentan, evolucijski proces koji uzima u obzir iskustva svih naroda u svim vremenima" (str. 8). Sam autor ističe kako njegova teza nije izvorna. Još su i Hegel i Marx uspostavili "kraj povijesti": Hegel u liberalnoj državi, a Marx u komunističkom društvu. "Hegel i Marx vjerovali su da evolucija ljudskih društava nije otvorena, već da ima svoj kraj u trenutku kad čovječanstvo dostigne i stvori oblik društva koji će zadovoljiti njegove najdublje i najosnovnije potrebe" (str. 9). Fukuyama misli da je liberalna demokracija možda krajnja točka ideološke evolucije čovječanstva. Sve su prijašnje oblike vlasti karakterizirale teške pogreške i iracionalnosti poradi kojih je došlo do njihova slamanja. Liberalna je demokracija, prema Fukuyami, očito lišena takvih fundamentalnih unutarnjih kontradikcija. Time se ne želi kazati da u današnjim stabilnim demokracijama — u SAD-u, Francuskoj ili Švicarskoj — nema nepravdi i ozbiljnih socijalnih problema. Ali ti su problemi tek posljedica nepotpune primjene dvostranog načela slobode i jednakosti na kojem počiva moderna demokracija, a ne pogrešaka u samim tim načelima. "I dok neke od suvremenih zemalja možda ne uspijevaju uspostaviti stabilnost liberalne demokracije, ili se čak vraćaju primitivnijim oblicima vlasti poput teokracije ili vojne diktature, sam ideal liberalne demokracije ne može se usavršavati" (str. 8).

Pravi je predmet knjige vraćanje vrlo starom pitanju: "Ima li smisla za nas na kraju dvadesetog stoljeća ponovo govoriti o dosljednoj i usmjerenj povijesti koja će velik dio čovječanstva

možda dovesti do liberalne demokracije?" (str. 10). Fukuyamin odgovor je "da", i to iz dva razloga. Jedan je u vezi s ekonomijom, a drugi u vezi s onim što Fukuyama naziva "borbom za priznanje". "Razvoju ljudskih društava, kažu Marx i Hegel, kao dosljedno kretanje od jednostavnih plemenskih zajednica utemeljenih na ropstvu i najnužnijoj poljoprivredi, preko različitih teokracija, monarhija i feudalnih aristokracija do modernih liberalnih demokracija i tehnološki usmjerenog kapitalizma nije ravnomjeran, ali nije ni slučajna i nerazumljiva" (str. 9). Kako bi se ustanovila valjanost teze o usmjerenj povijesti, naravno da nije dostatno pozivati se na autoritet Marxa, Hegela ili bilo kojeg od njihovih sljedbenika. Kao što kaže sam Fukuyama: "Najistaknutiji mislioci dvadesetog stoljeća napadali su upravo ideju o dosljednoj svrhovitosti povijesti ... Mi na Zapadu postali smo duboko pesimistični i skeptični prema mogućnosti usavršavanja demokratskih institucija" (str. 10). Nimalo ne čudi što zapadni svijet negira ideju povijesnog napretka kad proizvodima "napretka" znanosti dvadesetog stoljeća može smatrati strašne političke događaje, kao što su dva svjetska rata, uspon totalitarnih ideologija, okretanje znanosti protiv čovjeka u obliku nuklearnog oružja i ekoloških katastrofa. Povijesni napredak negirat će i žrtve političkog nasilja ovog stoljeća.

Unatoč svemu navedenom Fukuyama nije pesimist. Najznačajnijim procesom posljednje četvrtine ovog stoljeća smatra otkrivanje slabosti u samoj srži naizgled snažnih desničarskih vojno-autoritarnih i ljevičarskih komunističko-totalitarnih diktatura. "Od Latinske Amerike do Istočne Europe, od Sovjet-skog Saveza do Srednjeg istoka i Azije rušile su se naizgled jake vlade. I premda one nisu uvijek ustupale mjesto stabilnim liberalnim demokracijama, li-beralna je demokracija ipak ostala je-dina dosljedna politička težnja što spaja različite prostore i kulture diljem globusa" (str. 11). Liberalna načela u ekonomiji, tzv. slobodno tržište, proširi-

la su se i stvorila nevidene domete materijalnog blagostanja u industrijski razvijenim zemljama kao i u zemljama koje su na kraju drugog svjetskog rata bile dio siromašnog Trećeg svijeta. Liberalna je revolucija u ekonomskom mišljenju katkad prethodila pokretu političkog oslobođenja, a katkad ga slijedila. Ovi događaji, dijametralno suprotni svim lošim događajima prve polovice dvadesetog stoljeća, obvezuju nas, prema Fukuyami, da postavimo pitanje, postoji li neka dublja nit koja ih povezuje ili su oni tek slučajni sretni trenuci?

Vrlo uvjetno, knjiga je podijeljena u pet dijelova.

U prvom dijelu Fukuyama razjašnjava zašto je potrebno obnoviti ideju opće povijesti. Naime, dvadesetom stoljeću karakterističan je pesimizam, dubok upravo toliko koliko je bio dubok optimizam devetnaestog. Optimizam je počivao na vjeri u modernu znanost koja će poboljšati ljudski život pobjedom nad bolešću i siromaštvom, nadvladati prirodu tehnologijom i staviti je u službu ljudske sreće. Osim toga, ljudi su mislili da će se "duh 1776." ili ideali francuske revolucije proširiti svijetom. Pesimizam današnjice, koji se odnosi na mogućnost napretka u povijesti, rodile su dvije usporedne krize. Jedna je kriza politike u dvadesetom stoljeću koja je ubila desetke milijuna ljudi i stotine milijuna prisilila da žive pod novim i okrutnim oblicima ropstva. Druga je intelektualna kriza zapadnjačkog racionalizma koja je liberalnu demokraciju ostavila bez intelektualnih izvora obrane. Nadalje, totalitarni režimi predstavljali su izazov, ideološku prijetnju za liberalnu demokraciju, čak se nije smjela isključiti mogućnost da budu njezinom alternativom. U ukupnu svjetsku situaciju unosili su dovoljno neizvjesnosti da bi sagledavanje perspektive kroz prizmu kraja povijesti bilo, u najmanju ruku, pretenciozno.

Drugi dio daje preliminarni odgovor na postavljeno pitanje time što se moderna prirodna znanost koristi kao regulator i mehanizam za objašnjenje dosljedne svrhovitosti povijesti. Moderna

prirodna znanost je korisna početna pozicija, budući da postoji opća suglasnost o njezinoj značajnosti. Ona je jedina istodobno kumulativna i teleološka društvena djelatnost, makar se njezin utjecaj na ljudsku sreću smatra dvosmislenim. U svim je društvima razvoj moderne prirodne znanosti imao jedinstven učinak zbog dva razloga. Prvo, tehnologija daje odlučujuću vojnu prednost onim zemljama koje njome raspolažu. S obzirom na mogućnost rata koja neprestano postoji u međunarodnom sustavu država, ni jedna zemlja koja drži do svoje neovisnosti ne može ignorirati potrebu za modernizacijom obrane. Drugo, moderna prirodna znanost omogućuje jedinstven ekonomski sustav koji zemljama što ga prakticiraju osigurava slične proizvodne mogućnosti. "Tehnologija omogućuje neograničenu akumulaciju bogatstva, a time i zadovoljavanje ljudskih potreba koje neprestano rastu. Neovisno o povijesnom podrijetlu i kulturnom naslijeđu, taj proces društvima jamči sve veću homogenizaciju" (str. 12).

Kako bismo mogli bolje razumjeti današnjeg čovjeka, Fukuyama smatra potrebnim vratiti se u prošlost i promotriti "prirodnog" čovjeka kakav je postojao prije početka povijesnog procesa, tzv. prvog čovjeka. Taj prikaz ujedno je tema trećeg dijela njegove knjige. Čovjek ima, poput životinja, prirodnu potrebu i želju za objektima izvan samoga sebe, kao što su hrana, piće, sklonište, nagon za očuvanje vlastitog tijela. Ali čovjek se bitno razlikuje od životinja po tome što želi biti priznat kao ljudsko biće, tj. kao biće koje ima određenu vrijednost ili dostojanstvo. Želja za priznanjem pojam je star koliko i tradicija zapadnjačke filozofije i sasvim je običan dio ljudske osobnosti. Opisan je prvi put u Platonovoj "Državi", u poglavlju koje govori o tri dijela duše: požudnom, umnom i trećem kojeg Platon naziva *thymos* ili odvažnost. *Thymos* je dio duše koji stvara osjećaj samopoštovanja. "On je poput urođena ljudskog osjećaja za pravdu. Ljudi vjeruju da imaju stanovitu vrijednost. Kada se drugi pona-

šarvi prema njima kao da su manje vrijedni, tada osjećaju bijes. I, obrnuto, ukoliko ljudi ne uspijevaju živjeti onako kako im nalaže njihov osjećaj vlastite vrijednosti, osjećaju stid. Vrednuje li ih se ispravno u odnosu na percepciju vlastite vrijednosti, osjećaju ponos. Želja za priznanjem i prateće emocije bijesa, srama i ponosa osobine su koje odlučujuće utječu na politički život" (str. 16) Hegel vjeruje da upravo one pokreću cijeli povijesni proces. *Thymos* se može manifestirati na dva načina: kao *isothymia* (želja da se bude priznat kao jednak drugim ljudima) i *mega-lothymia* (želja da se bude priznat kao superioran). Pomoću te dvije manifestacije želje za priznanjem može se shvatiti prijelaz u moderno doba. *Thymos* koji je ponajprije predstavljao tek skromnu vrstu samopoštovanja, može prerasti u želju za dominacijom. Želja za priznanjem smatra se glavnim "krivcem" svih ljudskih sukoba, uzrokom najkrvavijih ratova u povijesti. Timotični pojedinci svoje će najdublje želje i potrebe ostvariti u liberalnoj državi, univerzalnoj i homogenoj. Fukuyama smatra da je takva država "zgrada koja počiva na dva potporna": ekonomiji i priznanju. Ekonomija omogućuje požudnom dijelu duše da se izrazi na prihvatljiv način. Riječ je o tome da ekonomija otvara prostor željama, na kojima počiva kapitalizam, i razumu, na kome se temelje moderne prirodne znanosti, da se udruže i usmjere neograničenoj akumulaciji bogatstva koja predstavlja gotovo bit današnjeg svijeta. Općim i za sve jednakim priznanjem trebao bi se zadovoljiti timotičan dio duše.

Shvaćanje važnosti želje za priznanjem kao pokretača povijesti omogućuje reinterpretaciju mnogih fenomena koji su naizgled poznati kao što su kultura, religija, rad, nacionalizam i rat. Stoga Fukuyama pokušava reinterpretirati navedene fenomene te dati projekciju nekih manifestacija želje za priznanjem na budućnost.

Posljednji, peti dio postavlja pitanje o "kraju povijesti" i o osobi koja se pojavljuje na kraju — "posljednjem

čovjeku". Početno pitanje koje se vezalo uz "kraj povijesti" bilo je: "Postoje li zamjene za liberalnu demokraciju koje bi se mogle nazrijeti u današnjem svijetu?" Ali, dublje i važnije pitanje odnosi se na vrijednosti same liberalne demokracije. Ako, naime, apstrahiramo religiju i ultranacionalizme, ostaje da se zapitamo hoće li uspješna demokratska društva ostati zauvijek? Ili je i liberalna demokracija podložna unutarnjim proturječjima koja će je potkopati kao politički sustav?

Knjigu, osim iscrpnosti, karakterizira i zanimljivost koja proizlazi iz činjenice da je obogaćena primjerima iz najbliže prošlosti. Time čitatelja nije teško uvjeriti u njezinu aktualnost. U svakom slučaju, mogla bi pružiti zanimljivo viđenje i objašnjenje događaja s početka devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Bez obzira na opsežnost, toplo je preporučujem.

Patricija Mirt

Recenzija

France Pediček

Za antropološku "teoriju prakse"
odgoja i obrazovanja

Edukacija danes, Založba obzorja
Maribor, 1994., str. 33.

Knjiga dr. Franca Pedičeka *Edukacija danes* (s podnaslovom: Poglavlja za pedagošku antropologiju) zbornik je studija iz područja pedagoške antropologije što su nastajale u posljednjih dvadesetak godina. Na stanovit način, *Edukacija danes* nadovezuje se na knjigu *Pedagogija danes*, koju je autor objavio 1992. g. Zapravo, ove dvije knjige obuhvaćaju autorove radove iz protekla dva desetljeća o pitanjima "teorije i prakse" nekih istraživanja odgoja i obrazovanja, te "naše edukacije" (str.10). Koliko god su oni